

PERSPEKTIVERING FRA KNUTH BECKER TIL ANDRE RELIGIONSKRITISKE OG SAMFUNDSBEVIDSTE FORFATTERE

Af Lise Præstgaard Andersen

Knuth Becker kan med føje sammenlignes med andre realistiske og samfundsskildrende digtere, der debatterer religion – i to andre tilfælde netop i Indre Missions udformning. Det drejer sig om Hans Kirk og Erik Aalbæk Jensen i henholdsvis *Fiskerne* (1928) og *Perleporten* (1964) med fortsættelsen *Kridtstregen* (1976). Begge forfattere er kritiske, men har dog af forskellige grunde også delvis sympati for missionen – i modsætning til Becker, der ganske vist udmærket forstår religiøs længsel og åndelig stræben (den unge mand ville jo absolut være digter), men som ikke kan tilgive sammensværgelsen mellem dem, der ejer byen, opdragerne (de altfor-voksne) og Vendelbys udgave af kristendommen.

Hans Kirk (1898-1962)

Blandt de samfundsinteresserede digtere, der fremsætter religionskritik, må også medregnes litteraten og lyrikeren Otto Gelsted (1888-1968), Kirks svoger og gode ven (Kirk var i sit andet ægteskab gift med en søster til Gelsted). Begge går vejen fra radikalismen, som den udfoldede sig før og efter århundredskiftet, over socialismen til at være organiserede kommunister. Og begge deltager særdeles ivrigt og på højt intellektuelt niveau i 1920'ernes og 1930'ernes kunst- og livsanskuelsesdebatter i diverse nybrydende tidsskrifter.

Kirk har personligt kendskab – om end lidt distant kendskab – til Indre Mission: Hans mor nedstammede ganske vist fra grundtvigianske bønder, men hans far, der var praktiserende læge i Kirks barndomsby Hadsund, stammede fra fattige og missionske Harbørefiskere. Kirk fortæller følgende i *Skyggespil*, en samling erindringskitser fra 1953:

Min Far og Mor tilhørte to Klaner med forskellige Guder. [...] Herhjemme [i barndomshjemmet] gaar det meget godt uden nogen Vorherre eller Jesus. Vi er heller ikke bange for Djævelen, for han eksisterer ikke rigtigt. (s. 67-68)

Forstudierne til Kirks store gennembrud med kollektivromanen *Fiskerne* (1928) blev foretaget blandt slægtninge på halvøen Gjøll (nu Gøll) i Limfjorden.

Romanens freudianske og delvis marxistiske tendens foregribes i to berømte essays: "Religion og Hartkorn" (*Clarté*, 1926) og "Kan Danmark afkristnes?" (*Kritisk Revy*, 1928). Sidstnævnte artikel indledes med følgende provokerende sætning: "Det var det smukke ved Georg Brandes, at han hadede Kristendommen" – i øvrigt en sandhed med modifikationer, men knyttende Kirks anti-religiøse sindelag til den ældre radikalisme.

Såvel Kirk som Gelsted begyndte da også karrieren som litterære skribenter i *Lolland-Falsters Folketidende*, der var ejet og blev redigeret af Sophus Claussen, der skønt såkaldt halvfemserdigter eller symbolist, som bekendte sig til drømmen, digtningen og det irrationelle, havde bevaret et beundrerforhold til samme Georg Brandes, der i øvrigt først var død i 1927, året før Kirk ville afkristne Danmark. Gelsted tiltrådte som litterær redaktør ved Sophus Claussens avis i 1918, og Kirk fulgte efter i 1925.

I Kirks artikel "Kan Danmark afkristnes?" hedder det bl.a.:

Moralreglen [om seksuel afholdenhed] faar en ganske anden Kraft, naar den hævdes paa Vorherres Vegne og med Fordømmelsen og Helvede som en Trumf, der ikke kan stikkes. [...]

De forbudte seksuelle Forestillinger og Ønsker lader sig nu ikke uden videre fortrænge. De lever videre i Underbevidstheden og dukker op i Forklædning, ladede med voldsom Følelsesstyrke. Det ligger nær for den erotisk hæmmede at søge Afløb for sin seksuelle energi i de religiøse Forestillinger. (s. 49)

Både i denne artikel og i førnævnte "Religion og Hartkorn" lanceres desuden teorien om, at de fede jorde med gode fortjenester ligger bag gårdejernes tolerante og bredtfavnende grundtvigia-

nisme, mens fiskernes farlige liv og ringe fortjeneste befordrer den snævre Indre Mission med dens rigide syndsforestillinger og faste håb om belønning hinsides. Kirk forventer sig i øvrigt, at religionen, dvs. kristendommen som sådan, faktisk *kan* afskaffes, såfremt den fattige landalmue, herunder fiskerne, får bedre levevilkår, og at samme klasse kan bruge deres sociale sammenhold og vilje til at forandre verden omkring sig, noget som angiveligt ligger skjult i deres missionsiver, ved at kæmpe for social og økonomisk ligestilling i hele samfundet.

Fiskerne handler som bekendt om en gruppe fiskerfamilier, der forlader den barske vestkyst for at flytte ind i landet til en mere gæstmild egn ved Limfjorden, hvor det i løbet af kort tid lykkes dem at erobre sognet for missionen. De forekommer utvivlsomt fanatiske, når de med det samme opsøger den stedlige bager og forklarer ham, at han ikke må have åbent om søndagen, eller når de viser absolut manglende forhandlingsvilje grænsende til det uforskammede over for den tilstedeværende fredsommelige præst. Men de er på anden vis alligevel ganske sympatiske i deres sammenhold og arbejdsomhed, og i øvrigt er de forskellige familier, som læseren afvekslende får indsigt i, skildret psykologisk overbevisende og menneskeligt interessevækkende. Forskydningen af den seksuelle energi til længsel mod det hinsidige demonstreres bl.a. i skildringen af ungkarlen Anton Knopper, der begærer sin forlovede, kropigen Katrine, men standses under det seksuelle forspil, da han får øje på det kors, hun bærer om halsen som smykke. Korset bliver derefter associeret med den forbudte seksualitet, og hver gang han ser korset på missionshuset, bliver han følgelig lysten. Og helt galt går det da, når han skal stange ål gennem et hul i isen. Han aflokkes nok læseren et smil, men egentlig også medleven i den triste historie.

Til kredsen af fiskere hører også Poul Vrist og hans hustru Marianne, der knapt nok er troende, men som takket være mandens dygtighed og gode fangstredskaber er de mest velstående i flokken, hvad der jo virker besynderligt på de andre – for hvad kan Gud dog mene med det? Folk, der virkelig træder ved siden af, som Laust Sand og steddatteren Adolfine, der har haft et ulovligt seksuelt forhold, kan de andre fiskere ikke rigtig hjælpe, skønt de gør halvhjertede forsøg. Fiskernes modstandere i sognet, den svage grundtvigianske præst

og den opblæste ateist, toderen Kock, er ikke meget værd. På den anden side går den indremissionske præst, pastor Thomsens helvedsprædiken noget for vidt, og da Tea Røns datter kommer gravid hjem fra byen og føder et uægteskabeligt barn, får Tea standset præstens fordømmende bebrejdelser, idet hun hvast fortæller ham, at der er folk, som påstår, at præsten tænker mere på fordømmelse end på kristen kærlighed. Datteren har i øvrigt mod bogens slutning de bedste udsigter til at blive gift med sin kæreste og triller forhåbningsfuldt af sted med sin barnevogn, idet hun venter hans besøg. På den vis kommer hun til at stå som en art diskret frugtbarhedssymbol i fællig med den påfaldende og svulmende gamle kvinde, der samtidigt bader i fjorden. Romanen stemmer således smukt overens med teorien bag, idet de kampberedte proletariske fiskere kan tænkes at gå mod en lysere fremtid, blot det religiøse åg afkastes. Men romanen er simpelthen også et stykke overbevisende og underholdende realistisk litteratur. Den endte med at blive bestseller. I 1986 var *Fiskerne* oppe på et imponerende oplag: 369.000 eksemplarer, men succesen var allerede hjemme, da romanen med held blev forvandlet til en fjernsynsserie i seks afsnit i 1976.

De forskellige familier er både i romanen og fjernsynsserien overbevisende og ganske charmerende skildret. Og fornemmelsen af at kende dem indefra befordres i bogen af gengivelsen af de enkelte personers tit troskyldige tankegange i dækket direkte tale og af deres replikker præget af jysk mundart. Fortælleren holder afstand og kommenterer ikke direkte, men viser simpelthen personer og tildragelser frem. Der er tale om en solidarisk, men også afdækkende kunstnerisk fremstilling.¹ – Den adskiller sig således fra Knuth Beckers lidenskabelige og indignerede fremstilling af overgreb mod den lille og senere unge Kai i religionens navn. Begge romaner kunne benævnes kollektive på grund af ambitionen om at skildre en hel samfundstilstand gennem mange forskellige mennesker, men Knuth Beckers mammutværk er støbt omkring én hovedperson, som læseren lider og håber med.

Hvad biologiseringen og den positive valorisering af kvinden angår, ligger Kirk nærmere end Becker på typificeringen hos det folkelige gennembruds forfattere. Et par enkelte karakteristiske eksempler fra Thøger Larsen skal nævnes til sammenligning.

I hans to hits, "Danmark, nu blunder den lyse Nat" (*Slægternes Træ*, 1914) og "Du danske Sommer, jeg elsker dig" (*Vejr og Vinger*, 1923), går den velsignede sommer, den danske natur og de dejlige unge kvinder i ét. Og det samme sker i den programmatisk "Sol-sangen" (*Jord*, 1904), hvor det hedder:

Se Fjordens dybe, svale Blaa!
Et Utal af faldne Brande
fra Baalet højt i Himlens Blaa
ligger og hopper lystigt derpaa.
Der leger Ild over Vande.
(s. 16)

Hans yndlingsstiltræk, oxymoronet, bruges her til at fremhæve intensiteten – ild og vand blandes. Videre hedder det:

Der fløjter Fugl. Der summer Insekt –
der ligger en Lykke forborgen.
Nu Kvinde og Hundyr, Korn og Siv
besvangres skal med det evige Liv,
som vaktet i Tidernes Morgen.
(s. 16)

Hos Thøger Larsen tilføjes et evighedsperspektiv via naturens gentagne kredsløb i opposition til den kristne forestilling om evighed hinsides, og der tillægges en følelse af en fælles underliggende livskraft hos mennesker, dyr og planter, hjulpet på vej af darwinismen. Man kan her med føje tale om vitalisme eller livsfilosofi – på samme vis som hos de samtidige og beslægtede digtere Johannes V. Jensen og Jeppe Aakjær (Andersen, 2016).

Kirks idealisering af kvinden som frugtbar, varm og livgivende er imidlertid mere til jordisk brug, når den oprørske Tabita og Pouls Vrists dejlige, selvstændige og sensuelle Marianne bliver bærere af den. Og dog: Den afsluttende skildring af den gamle badende kone, der gør det ud for en frugtbarhedsgudinde, omend ikke så attraktiv som pigerne hos Thøger Larsen, er under alle omstændigheder symbolsk:

En gammel Kone kom vandrende. Noget borte lagde hun sit Tøj og plaskede ud i Fjorden, saa langt hun kunne bunde. Der stod hun roligt i Tangen og lod Vandet køle sig. Særken havde hun beholdt paa, og den slaskede om hende, da hun vadede i Land. Hun var uhyre tyk med vældige Ben og svære Arme. (2014, s. 312)

Et tilbageblik til Knuth Becker. Kais frelsende Marianne er nok den ideale kvinde eller i det mindste den helt rigtige kvinde for netop ham, men samtidig en individuel personlighed. Hun forsynes derfor også med en længere forhistorie, og hun har desuden et personligt ønske om at udvandre til Australien – sammen med Kai naturligvis – som han må snakke hende fra. Hvor mærkeligt det end lyder, vil han tilbage til Vendelby, den eneste form for hjem, han nogensinde har haft. Hvis man kunne spørge Knuth Becker, om Marianne var en tidstypisk kvindeskikkelse, ville han forbavset have svaret, "Nej, det var simpelthen sådan, det gik til!" – trods lejlighedsvis forsøg på at lægge afstand mellem Kais og egen skikkelse. I *Profiler* (1944) prøver han bl.a. at besvare spørgsmålet om, hvordan han blev digter, på følgende vis:

Og sidst, men ikke mindst er jeg i Gæld til den Vendelbopige som lagde sin lille Haand i min, vækkede Manden i mig, og ligesom langsomt men sikkert gennem sig selv og vore smaa Børn, Livets evigt springende og fornyende Sundhedskilder, ledte mig bort fra det alt for fanatisk eksalterede og hjem igen paa Vej mod det mer rolige danske Lune, der er hendes, og som var min sønderjyske Bedstefars. (s. 29)

Otto Gelsted (1888-1968)

Tilbage til religionskritikken. Hans Kirk og Otto Gelsted lærte hinanden at kende i 1918, da Kirk havde studeret jura i 2 år og Otto Gelsted allerede var en kendt kulturskribent. Begge var interesserede i freudianismen og i marxismen, dog således at Gelsted

vidste mest om den førstnævnte åndsretning og Kirk mest om den sidstnævnte. De fulgtes siden ad som skribenter ved venstreorienterede tidsskrifter og skrev sig fra et kulturradikalt standpunkt frem mod et kommunistisk, idet Gelsted dog aldrig glemte sin nykantianisme, dvs. overbevisningen om, at verden også styres af åndelige standpunkter, mens Kirk blev politisk skarper og skarper (jf. Nordin, 1983; Gemzøe, 1981).

Gelsted er ved siden af at være en skarpsindig analytiker af kunst og kultur en fin lyriker. Og i digtsamlingen *Jomfru Gloriant* (1923) findes foruden kærlighedsdigte to religionskritiske digte, det er værd at beskæftige sig med: "Munkene og Homer", hvor hyldesten så absolut tilkommer den sidstnævnte som repræsentant for den befriende skønhedsdyrkende græcitet, og "Herrens Hammer" med en flot trokæisk rytme, der får ordene til at falde som hammerslag. Jeget gør her heroisk oprør mod den alt andet end kærlige gud og måler sig med ham, en forestilling, der ikke er ukendt hos andre ateistiske digtere.

Ideen med at kæmpe med en i og for sig ikkeeksisterende gud, som digteren føler sig ligeværdig med, kan Gelsted have hentet i ældre dansk litteratur, f.eks. hos J.P. Jacobsen, hvor forestillingen om bevæbnet kamp mod Gud findes i *Gurresange* (1867-69), i *Fru Marie Grubbe* (1876) og i *Niels Lyhne* (1880) (se Andersen, 2019). Et tidsmæssigt mere nærliggende eksempel findes i Viggo Stuckenbergs "Bekendelse" (først trykt i *Tilskueren*, 1896, siden i *Sne*, 1901), skrevet som svar til ungdomsvennen Johannes Jørgensen efter hans omvendelse til katolicismen og som svar både på Jørgensens "Confiteor" (*Bekendelse*, 1894) og hans polemiske omvendelsesskrift *Livsløgn og Livssandhed* (1896) med dets opfordring til selvfornægtelse. Stuckenberg nægter at angre og krybe for Gud, og han mener, at guden, hvis han ellers findes et eller andet sted, vil sætte mere pris på en heroisk holdning:

fordi du stod saa stolt som han
i ondt og godt, i smaat og stort,
fordi uovervunden
du vandrer ud af Livets Port.
(1901, s. 124)

Kaj Munk (1898-1944), der er nogenlunde samtidig med Otto Gelsted, men unægtelig kristen, skrev under forberedelsen til teologisk embeds-eksamen hovedparten af skuespillet *En Idealist* (indsendt til Det Kongelige Teater 1924), hvori hans version af kampen med Gud forekommer. Overmennesket mod den kristne godhed. Herodes den Store har livet igennem teet sig som bevidst ond og selvrådig for at beholde Israels krone omkring sin tinding og mener på dødslejet at have vundet over Jahve, men fældes så af kvindeblik og børnesmil, idet selveste Madonna med barnet, i skikkelse af en naiv bondepige, gør sin entré og fylder hans hjerte med mildhed, så han ikke kan gøre ondt mod barnet, der ellers aspirerer til at blive konge af Israel på sin måde. Nu forholder det sig selvfølgelig således, at Jahve for Herodes er en faktisk eksisterende skikkelse, der er i stand til at konfrontere den jordiske oprører, mens modstanderen i Gelsteds digt "Herrens Hammer" snarere er at opfatte som den vilkårlige og urimelige verdensorden – skæbnen simpelthen – som forfatteren dog må bruge religiøse termer til at beskrive.

Digtets titel er nemlig hentet fra *Jeremias' Bog* 23,29: "Er ikke mit Ord som Ild, lyder det fra HERREN, og som en Hammer, der knuser Fjelde?" Og det er denne ubønhørlige magt, Otto Gelsted strides med i de korte og knappe tolinjede strofer – og ikke mindst føler sig i stand til at måle sig med:

Glødes din Sjæl paa Herrens Esse,
glæd dig – et Sværd vil den vældige hvæsse.

[...]

Hil! skal du hilse hver Ild af Pine,
hil, hver Hammer, du hører hvine.

Hærdes skal du i hedere Flammer,
til du er haard som Herrens Hammer.

(1923, s. 44-45)

Det er Det Gamle Testaments ubønhørlige Gud, Gelsted slås med, og da forfatteren var særdeles godt hjemme i den danske salmetradition, *kan* han have skrevet sit flotte og oprørske digt

som et modstykke til B.S. Ingemanns blide og smukke "Den store Mester kommer" (1825), hvor Jesus sidder ved essen og "lutrer Sølvets med Flid", indtil han kan se sit eget billede deri.

I modsætning til Becker og Kirk havde Gelsted absolut intet med Indre Mission at gøre, men derimod med katolicismen, en anden dogme- og ritualfast udgave af kristendommen. I hans barndom konverterede hans far til katolicismen, og sønnen blev derfor 1901-07 elev på Sankt Andreas Kollegiet i Ordrup, som blev drevet af Jesuiterordenen, hvor han ud over en studentereksamen erhvervede sig en usædvanlig omfangsrig klassisk dannelse inden for latin og græsk, men også en afstandtagen til kristendommen, som han opfattede som dræbende for livsglæde og erotik og desuden som sandhedsfjendtlig, når videnskab og tro stod over for hinanden. Gelsted bevarede livet igennem sin kærlighed til antikkens litteratur og udgav i 1954 og 1955 fremragende prosaoversættelser af *Odysseen* og *Iliaden*.

Bekendelsen til den antikke civilisation lyser ud af erindringsdigtet "Munkene og Homer". Men først fremtrylles et overbevisende middelalderligt klostescenarie:

I grønne Havegange
de sorte Prælater skred
med Breviaret i Haanden
mumlende op og ned.
(1923, s. 13)

De omtalte prælater er lærere for den opvoksende ungdom i begyndelsen af det 20. århundrede, og deres pædagogiske indsats er præget af tom og verdensfjern udenadslære, mens de unge drenges sjæle skrider af sult. Og skolen er selvfølgelig kønsopdelt. Dog kan drengene ved morgenmessen få et glimt af "den udvalgte Pige/ i Kirkens fjerneste Krog" (s. 14):

Lyste hun altfor yndig
over den knælende Flok
af Piger fra Nonneskolen,
gik Hjertet rent amok.
(s. 14)

Naturen og længslen lader sig ikke holde nede, selvom drengene skal tilbage til skoletimernes "dræbende graa Grammatik" (s. 15), så er det dog sådan, at "I Øret kimer og kimer/ en trækfuglefljern Musik" (s. 15). Efterhånden når eleverne frem til naturhistorietimen, hvor den lærde pater forklarer Guds visdom ved hjælp af døde – og grimme – præparater: "Tudser og Tarme i Sprit" (s. 15). Samme pater benytter endda lejligheden til at undertrykke den videnskabelige sandhed, idet han fremhæver Bibelens skabelsesberetning på bekostning af darwinismen:

Reddet er Adam og Eva
og Aberne bankerot,
Skaberen rekonstrueret,
og alt er saare godt.
(s. 15)

Græsklæreren, der derefter gør sin entré, er ikke mere inspirerende. Han interesserer sig kun for digtningens overflade, versemålet, ikke for indholdet:

Græsk! En rystende Olding
skanderer i hoppende Takt
homeriske Heksametre
– og blaa bliver Stuen af Pragt.
(s. 16)

Den befriende antikke skønhedsverden kan ikke holdes nede med dens liv og farver i modsætning til klostertilskolens stillestående sorte og grå verden:

Brusende blaat gaar Havet,
og blaat er det blæsende Rum.
Funklende Aphrodite
staar i det gnistrende Skum.
(s. 16)

Den pludselige overvældende oplevelse og personlige tilegnelse af de homeriske digte føles som intet mindre end en åbenbaring:

Det gik mig som Gys i Sjælen,
som brede Striber af Lys.
Det var som et eneste vældigt
befriende Skabelsesnys.
(s. 16)

Og sluttelig følger bekendelsen til livsudfoldelsen og glæden på bekostning af det kristne lidelsesevangelium:

Jeg glemte det aldrig siden,
og Kors og Tornekrans
blegnede og blev borte
i den homeriske Glans.
(s. 17)

Hele *Jomfru Gloriant* er gennemtrængt af Gelsteds ulykkelige for-
elskelse i Kirks søster, Ellen Kirk. Titlen hentyder til den kvinde,
Holger Danske dyrkede og forsvarede, men ikke fik. Selv de
smukkeste vers kunne åbenbart ikke omstemme Ellen Kirk. Hel-
ler ikke "Tonen fra Hellas" kunne være tilbederen behjælpelig,
fremgår det af digtet af samme navn:

Vi plukked Champignons i grønne Enge
og saa paa røde Køer og sorte Tyre.
Der skabtes ikke bedre Land til Elskov.
Men Aphrodite vilde ikke smile.
(s. 23)

Han må nok engang gribe til kristen metaforik for at udforme et ekstatisk
billede af, hvordan det burde være mellem dem i en bedre verden, når
han i stormende uimodståelighed kunne løbe hende i møde. I "Drøm"
hedder det: "Jeg har drømt en Drøm om et Land uden Ve, / hvor jeg atter
skal møde dig, skælvende se / din røde Mund, og mit Hjerte skal le." (s.
62). Man fornemmer Grundtvigs "De levendes Land" (1824) bag strofen.

I et andet af de smukke kærlighedsdigte nøjes han med noget mindre, der dog kan føles som umådelig meget: den lette og tilfældige berøring af hendes knæ mod hans, hvor de sidder tæt pakket sammen i en smal hestevogn – sandsynligvis på fælles sommerferie. Digtet hedder "Køretur":

Men midt i det gode jyske Land
blev jeg flyttet hen til et himmelsk Sogn
af den søde Varme, det runde Tryk
mod mit Knæ i den skumplende Enspændervogn.
(s. 27)

Med rette berømt og ofte citeret er "Drømmesol", hvor han bittert må konstatere, at fantasien om hende og ham som par er "et Liv mere dødt end de Dødes", men hvor dagdrømmene om det liv, der aldrig skal leves, ter sig så livagtige, at de et øjeblik næsten bliver til virkelighed:

Det pusler omkring mig af Smaafolk,
der aldrig skal faa en Mor.
Jeg hører i Haven en Latter,
det er vor yngste Datter,
der tumler med sin Bror.
(s. 42)

Gelsted har flere gange fortalt, at Ellen Kirk prøvede at trøste ham med, at "det går nok over, hr. Gelsted", men det gjorde det tilsyneladende ikke – i det mindste ikke helt og holdent. I forfatterens næstsidste, vitalistisk prægede digtsamling *Aldrig var dagen så lys* (1959), skrevet da Gelsted var 71 år gammel, findes et digt, hvis titel simpelthen lyder: "Til Ellen Kirk"

Du var det glade budskab, som
fra morgenrødens himmel kom.

Du var det kildevæld til sang,
der op af jorden muntert sprang.

Mit eet og alt i nød og lyst,
du livets egen klare røst!
(s. 33)

Kvinden er i dette afskedsdigt lig med livet selv, men det er jo netop ikke kvindekønnet som sådan, der tilbedes, i modsætning til hvad der er tilfældet hos det folkelige gennembruds forfattere, men kun én eneste kvinde – og eftersom hun altså ikke ville have ham, kan hun ingeniende tjene som frelserinde. Livsdyrkelsen understøttes derimod af det klassiske lys og af varmen fra Grækenland og Italien – således også i den efterfølgende digtsamling, *Digte fra en solkyst* (1961), der skulle blive Gelstedes sidste. De to afsluttende digtsamlinger er skrevet under indtryk af bl.a. San Caltalos prægtige syditalienske landskab – stedet er refugium for danske kunstnere og forskere. Hyldesten til solen og livsglæden kan tage følgende udtryk i "Vinmarker":

Landets brød og plantesaft,
vinens glød fra havens rafter
har med fryd jeg spist og drukket
og min soltørst slukket.
(1959, s. 26)

Men solen og klarheden kan også virke afslørende, og Gelsted får derfor et problem med det gudsforladte og affortryllede univers. Således i "Siesta":

Nøgen og skamløs og arkaisk grum
står dagen for mig i solstort rum.

Der findes ingen nåde, ingen nat
i denne klarhed, af al drøm forladt.
(s. 22)

Den overrumplende følelse af den store meningsløse tomhed, der også bryder igennem andre steder hos Gelsted, ligner den, Henrik Pontoppidan lod sin hovedperson Per føle under bjergbestigningen i

Alperne (*Lykke-Per*, bd. 1, kap. 13, s. 303, 5. udg. 1920), og forladthedsfølelsen ligner Knuth Beckers angst, når han i digtet "Et Barn er født" må indse ansvaret for at bære sit nyfødte barn "i Mørket frem paa ingen Vej" (1951, s. 197; oprindeligt *Københavns Socialdemokrat*, 16.11.30).

Og selv når solguden dyrkes mest intenst hos Gelsted, kan et pludseligt gys af kulde snige sig ind – for hvis livet er så pragtfuldt, så er det så meget mere skræmmende at forestille sig, at døden engang vil blive en kendsgerning. I titeldigtet fra *Aldrig var dagen så lys* afspejles den ateistiske livsdyrkers problem. Digtets landskab er San Cataldos med fjerne kirkekupler og vinen, der dyrkes i terrasser ("hylder"):

Sol over hav! Og solsangen
runger og jubler
vidt over marker og huse
og kirkernes kupler.

Solguden styrer sit spand
over menneskers mylder,
tænder livet i brand
på bjergenes hylder.

Går der et lønligt gys
over klippe og sø?
Aldrig var dagen så lys
og i dag skal vi dø.
(1959, s. 24)

Vi er ikke så langt fra ungdomsvennen Thøger Larsen, når han f.eks. i slutningsdigtet i novellen "Hemmeligheden" (*Kværnen*, 1915) med førstelinjen "Nu ligger Danmark i Vaar igen" lægger lovprisningen af sol, elskov og liv i munden på en stemme fra graven, der slutter: "Hører du mig? Det er Mulden, som klager" (s. 23), nemlig over ikke længere at være levende.

Gelsted prøvede livet igennem at holde balancen mellem troen på denne verdens livsglæde og udfoldelsesmuligheder og modernitetens uro.² Således også i det kendte essay "Giv mig et Stand-

punkt!" (*Kulturkampen* 2, 1935), hvor han mener, at det moderne menneske har en ulykkelig tendens til at vælge mellem "Englen" og "Dyret", dvs. mellem overdreven spiritualitet og rendyrket biologi, men artikelskriveren vil vælge "mennesket", dvs. en humanistisk balance mellem de mere ekstreme livsanskuelser.

Angående "spiritualiteten" indeholder essayet en humoristisk skildring af faren ved for megen åndelighed hos en særdeles jordisk repræsentant. Vor skribent har på et værtshus mødt en digter, måske Danmarks største, i rimelig overrislet tilstand. Og denne kollega bekendte, at han ville omvende sig til katolicismen, hvis ikke han var så bange for Gelsted og PH! De to må han have opfattet som fornuftens ubønhørlige repræsentanter. Man aner konturen af Tom Kristensen, jf. Jastraus tragikomiske og mislykkede omvendelsesforsøg i *Hærværk* (1930).

I digtsamlingen *Henimod Klarhed* (1931) viser Gelsted sig fortrolig med en nihilistisk løsning på verdensgåden, nemlig i digtet "Det evigt Tomme":

Er der ved Randen af Aanden
et Ginnungagap,
hvor Tillid, Haab og Lykke
styrter ud i det Tomme
og alt er Tab?
(s. 39)

Dette må en humanist nødvendigvis besvare med et "nej". Og begrundelsen lyder:

Ud til de fjerneste Sole,
ind i det mindste Fnug
hører jeg Skabelsen suse
som et eneste vældigt
Fødselssuk.
(s. 40)

Også hos Otto Gelsted synes der i dette tilfælde at være tale om en art vitalisme, en livsdyrkelse indsat i et kosmisk perspektiv –

ganske vist i behersket form. Ikke for intet var Otto Gelsted i sine unge dage beundrer af Johannes V. Jensen og ven med Thøger Larsen. Det er uomgængeligt nødvendigt at fylde tomrummet med et eller andet – selv for en klarhovedet rationalist.

Erik Aalbæk Jensen (1923-1997)

Erik Aalbæk Jensen er født i Thy, men voksede op i et humanistisk lærerhjem i Stokbro ved Frederikshavn. Han har personligt kendskab til Indre Mission, eftersom hans barndomsegn var præget af brydninger mellem denne trosretning og grundtvigianismen – foruden af 1930'ernes landbrugskrise. Han blev student fra Aalborg Katedralskole i 1943 og læste derefter teologi, først i Aarhus og siden i København. Han blev teologisk kandidat i 1949 og har livet igennem i flere omgange virket som præst, således afsluttende som sognepræst i Valløby og Tårnby (1972-80). Det er overraskende at erfare, at han som ganske ung har været stærkt betaget af Indre Mission, eftersom forfatterskabets store gennembrudsbog *Perleporten* (1964) primært forholder sig kritisk til denne trosretning, og hans efterfølgende romaner højst kan siges at være præget af en diskret form for frisindet religiøsitet. Afsløringen kom i Peter Michael Lauritzens store disputats, *Grund og Bølge. En litterær, tids- og åndshistorisk studie af Erik Aalbæk Jensens forfatterskab* (2009), hvor forfatteren under sit forskningsarbejde havde haft adgang til Aalbæk Jensens dagbøger.

En anden vigtig biografisk oplysning, der har været kendt omtrent siden Aalbæks første fremtræden i offentligheden og flittigt er refereret i diverse opslagsbøger, er hans deltagelse i frihedskampen. Denne erfaring genspejler sig i flere af hans romaner, ikke mindst i de fem store bøger fra *Perleporten* (1964) og fremefter, der populært er blevet kaldt hans "Vendsysselsaga" på grund af udgangspunktet i barndommens provins. I løbet af besættelsen var han kommet ind i modstandsbevægelsen i Aalborg, og han blev taget af tyskerne i 1944, hvorefter han blev sendt til Frøslevlejren og senere deporteret til Dachau og sluttelig til Neuengamme, hvorfra han blev hentet hjem af Bernadottes hvide busser. Frihedskampen

tematiseres imidlertid kun som noget tilbagelagt i værkerne og lejropholdet slet ikke, bortset fra ved en enkelt lejlighed i *Magtens Folk* (1991), hvor den gennemgående stilfærdige antihelt, journalisten Erling Boelt, fortæller sin ungdomselskede Hedvig, som han har indledt et nyt forhold til, at han simpelthen midt i lejrens helvede så Jesus lyslevende for sig. Dette er svar på hendes spørgsmål om, hvorvidt han tror på Gud? – En dansk præst havde fået lov at holde påskegudstjeneste, og følgende skete:

Den formiddag bombede amerikanerne München eller noget andet i nærheden for barakken rystede. Jeg kan svagt huske præsten og at vi sang Krist stod op af Døde, men det er mest solskinet og det, der var lyset ind gennem vinduet, mens barakken rokkede. Jeg vil ikke sige, jeg troede. Det kom slet ikke for. Han var der. Nærmest i lyset. I måden lyset var tæt på. (s. 234)

Beretningen er enestående i forfatterskabet, der ellers er præget af vendsysselsk tilbageholdenhed – personerne forsnakker sig ikke, men antyder kun eller meddeler sig indirekte.³

Erling Boelt, der fungerer som en ellers distant iagttager, er utvivlsomt et (alt for) beskedent selvportræt. Aalbæk har selv berettet,⁴ at han efter at være vendt tilbage fra Sverige i 1945 selvfølgelig fortalte om sine lejroplevelser, men at han så kunne se på de lyttende, at de simpelthen ikke troede ham. Oplevelsen af ikke at blive troet daterer sig formentlig til et tidligt tidspunkt af 1945, før billederne fra koncentrationslejrene begyndte at strømme ind. Under alle omstændigheder, Aalbæks tilhørere udvekslede blikke, som om de ville sige, "hans hoved har da i det mindste taget skade undervejs" – og så tav han stille. Hvad stilheden i det skønlitterære forfatterskab angår, hænger den utvivlsomt sammen med en sætning, han tit fremførte: "Man skal ikke tage af hovedstolen." Her adskiller han sig tydeligt fra sin nordjyske forfatterkollega Knuth Becker, der hele livet gjorde just dette.

Aalbæks første roman, *Dommen*, udkom i 1949. Den handler om skyld og ansvar, og han gør her op med sin optagethed af Nietzsches filosofi, som han som yngre havde studeret grundigt og på

sin vis været fascineret af. Øvrige udgivelser i romanform er *Dæmningen* (1952), *Gertrud* (1956) og *I heltespor* (1960), et forsøg på en afheroisering af frihedskampen i tilbageblik. Derefter tager Vendsysselsagaen sin begyndelse med *Perleporten* (1964, udspiller sig 1939-40), *Sagen* (1971, udspiller sig 1965), *Kridtstregen* (1976, udspiller sig 1945), *Herrens Mark* (1990, udspiller sig 1945-53) og *Magtens Folk* (1991, udspiller sig 1953-57). Som det turde fremgå, dækker de fem omfangsrige bøger det historiske forløb fra 1939 til 1957, men skrives og udgives ikke i kronologisk rækkefølge. Forfatterskabet afsluttedes med *Særlige vilkår* (1995, udspiller sig 1953-54, dog ikke i Vendsyssel, men på Neksælø, men handler også om landbosamfundets afvikling). Fortsættelsen *Enkebal* (1998, udspiller sig efter 1968, men er ufuldendt, da forfatteren pludselig døde).

Forfatterskabet skifter med *Perleporten* karakter. Mens de første bøger er små eksistentielle romaner inspireret af kredsen omkring tidsskriftet *Heretica*, giver Aalbæk fra og med Vendsysselsagaen efter for sin interesse for den politiske og sociale samfundsudvikling, og romanerne vokser simpelthen drastisk i omfang. Der findes hos Aalbæk både en forelskelse i omverdenen og detaljen og en tro på den menneskelige identitet. Sammenhængende hermed er en overbevisning om, at virkeligheden trods alt er fortolkelig, selvom den kan synes mangfoldig og tilsyneladende uigennemskuelig – og i det mindste ikke let forklarlig. I sin Vendsysselbeskrivelse, der de facto kan læses som en indirekte Danmarksbeskrivelse, kredser han om det lidet markante tidsrum 1950'erne, hvor overflodssamfundet endnu ikke var en kendsgerning, hvor begejstringen fra frihedskampen var borte, og hvor de gamle overordnede sammenhænge, religiøse som politiske, opløste sig selv. Det samme gør parforholdene i øvrigt i romanerne. Denne udvikling registreres, men beklages egentlig ikke, opfattes i det mindste ikke som tragisk. – Det ville have været værre, hvis samfundet havde hengivet sig til en fanatisk og autoritær verdensanskuelse.

Noget mere overskuelig er virkeligheden, livsanskuelserne og menneskene i Vendsysselseriens to første bøger, der koncentrerer sig om henholdsvis optakten til Anden Verdenskrig i 1939-40, og om krigens sidste år i 1945, nemlig *Perleporten* (1964) og *Kridtstre-*

gen (1976). Og dog. Aalbæk har flere gange fortalt, at bevæggrunden til at skrive disse bøger var en stadig undren over, at to af hans ungdomskammerater blev nazister, og to andre, nemlig ham selv (Erling) og personen skildret som præstens Ingolf, blev frihedskæmpere. De to førstnævnte hedder i romanerne henholdsvis Bertel og Hardy. Bertel er fra et storbondehjem med en dominerende nazistisk far, og Hardy er søn af en fattig enlig mor, der imidlertid i sit beskedne hjem giver rum for et missionsk sangkor, bestående af sognets ungdom, det såkaldte strengekor. Hvad Erling og Ingolf angår, skyldes deres "rigtige" valg bl.a. det held, at de i realskolen har en Hartvig Frisch-påvirket skolelærer, der overbevisende udlægger nazismen som en pest. Hvad Bertel og Hardy angår, findes der sociale og psykologiske bevæggrunde bag deres handlinger (rigdom kontra fattigdom, faderdominans contra fadertab), men fortælleren lader også Hardy føle personligt ansvar og skyld efter deltagelsen i Nazitysklands østfrontkampe med tilhørende grusomheder og hans efterfølgende frivillige indtræden i Schalburgkorpset.

Under alle omstændigheder: Det turde fremgå af ovenstående, at Aalbæk i modsætning til Knuth Becker og Hans Kirk er kristen. Endvidere, at han i lighed med dem også har personligt kendskab til Indre Mission, dog – i modsætning til Becker – uden at tage utvetydigt afstand fra missionen.

Perleporten udspiller sig i det fiktive Rævsbjerg sogn i Vendsyssel, ikke så langt fra Frederikshavn, fra marts 1939 til februar 1940, dvs. i det år Anden Verdenskrig bryder ud. De udenlandske dønninger når da også frem til det meget lukkede, hovedsageligt indremissionsk prægede samfund. Først og fremmest er ungdommen forbindelsesled til verden udenfor. Skolelærerens Erling og præstens Ingolf går som ovenfor nævnt i realskolen inde i byen, og Erling beslutter sig efter skolegangen til at blive journalist og prøve at beskrive sammenhængen i verdensbegivenhederne. Proprietærens Bertel mener derimod at have fundet det endelige svar i nazismen, og han går med spidsbukser og knøjern og foranstalter politiske optøjer. Den uslebne og maskuline Hardy fra en af sognets fattigste familier vil noget andet end bare overleve, og han overbevises under militærtjenesten i Aalborg om nazismen som social forklaringsmodel,

eller måske snarere som en art religionserstatning, som kan rumme hans sociale aggressioner. Men først og fremmest er sognet præget af Indre Mission lige fra storbondedefamilien med den fagre unge datter Ester til den fattige husmandshytte, hvis beboere viser gæstfrihed over for de unge menneskers "strengekor", hvorfra religiøse sange toner ud over sognet i en grad, så den sygdomsramte skolelærer ikke kan sove. Byens missionshus er desuden absolut kulturbærende. Bogen indledes med et nogenlunde behersket missionsmøde, men slutter med et vildt ekstatisk møde, hvor stort set alle bekender deres synder og omvender sig. Skildringen af mødet skal sandsynligvis opfattes som en advarsel mod de fanatiske politiske møder syd for grænsen. Den grundtvigianske skolelærer mener i det mindste, at nazismen er en religion. I det afsluttende optrin i missionshuset forkynder missionæren: "Vi ved, at sandheden er en og tydelig og klar" (s. 315).

Bogens morale er den modsatte: Sandheden er en speget affære, men tilværelsen er trods alt meningsfuld. Dette forbliver i øvrigt moralen gennem hele forfatterskabet, ligesom forskellen på godt og ondt understreges, selvom det undertiden kan være svært at se forskel, især i efterkrigstiden i 1950'erne, hvor de store politiske modsætninger svinder ind og afløses af almindelige kompromisser og studehandler. På denne vis skildres tiåret i *Herrens mark* (1990) og *Magtens folk* (1991), hvor den smukke og stærke venstrepolitiker Rigmor er en af de kvindelige hovedpersoner. Hun har i lighed med Erling deltaget i modstandskampen og bliver den hustru, han til sin egen forbløffelse i første omgang vinder, uden at det på nogen måde fører til en lykkelig slutning. Erling har et meget stort kvindeforbrug, og pigerne er som regel attraktive, kloge og ligefrem omgivet af et gyldent lys. De erotiske møder er intense, men egentlig uden virkelig betydning for Erlings liv og udvikling. Han samler sig måske om slutteligt at blive forfatter? Som man vil forstå: en tydelig modsætning til Knuth Beckers Kai, der frelses ved én eneste kvinde, den rigtige for ham.

Angående det afsluttende missionsmøde i *Perleporten*, der af en udenforstående må bedømmes som ekstatisk – for ikke at sige hysterisk: Aalbæk tager igennem forfatterskabet afstand fra fanatisme i enhver skikkelse; således skulle den uafsluttede *Enkebal*

(1998) rumme afstandtagen fra totalitære tendenser i ungdomsoprøret efter 1968.

Men nu foregriber vi begivenhedernes gang. Tilbage til *Perleporten*. Som det fremgår af referatet ovenfor, kan romanen til en vis grad genrebestemmes som en kollektivroman, dog således at handlingen hovedsagelig samler sig om Esters og Hardys kærlighedshistorie, eller rettere sagt deres erotiske historie. Det umage par, storbondens datter og den fattige karl på gården, falder nemlig for hinanden, eller drages uimodståeligt mod hinanden, hvad der resulterer i et heftigt samleje, som kunne karakteriseres som den mere erfarne Hardys forførelse af den uskyldige Ester. Hun tager sig godt ud i aftenskumringen:

Der er en glans over håret som af mahogni. Hun er i brunt, fordi det står til håret. Hun klæder sig godt. Hun er køn, tænker han og lader hånden blive på skuldren. Lyset falder blødt ind over hende. Solen er ved at gå ned. Gårdspladsen udenfor er allerede fuld af skygge. (s. 61)

Esters bevidsthed kredser både om den varme aftensol og om det fine silkeundertøj, hun er iført. Hendes artikulerede tanker opløser sig i hengivelsens velbehag:

Hun smiler. Det knitrer i silken. Alting har et varmt lys om sig, som om de lå i solskin. (s. 63)

Erotikken skildres som pludselig og instinktiv, som ofte hos Aalbæk. Men i modsætning til, hvad der er tilfældet hos ældre forfattere som Kirk og Becker ingenlunde som forløsende for tvivlrådige mennesker eller som et slutteligt højdepunkt. – Imidlertid er Ester blevet alvorlig forelsket. Det er Hardy ikke. Han kan ikke engang overtales til ægteskab med udsigten til et statshusmandsbrug, som Esters forældre i nødstilfælde kunne forsyne det socialt ulige par med, hvis de for alvor må siges at være skandaliserede. Han drager til Aalborg, og selvom Ester gudske lov ikke er blevet gravid, opsøger hun ham der og fuldbyrder derved skandalen i det lille sladdervorne sogn.

Hardy er en distant bejler – han leder efter en større livsanskuelse i tilværelsen, han kan tilslutte sig, og til sidst bedrager han ovenikøbet pigen med hendes veninde. – Ester hentes hjem af moderen, hvis moderkærlighed sejrer over hendes fordømmelse af datterens syndige opførsel. Og det vil sige noget. Ved en tidligere lejlighed har hun prøvet at banke sandheden ud af sin store pige om hendes samvær med Hardy i en oprivende scene. Hun følte sig fuldt ud berettiget hertil både på missionens vegne og på baggrund af egne selvfølgelige rettigheder som autoritær opdrager:

Ester husker solen på de gule gardiner, støvet i sengetæppet og hæklingen, klapsejlerens giren udenfor. Undfanget, født og avet på samme sted, i den samme mugne lugt af sovekammertapeter, med klapsejlerens lyd gennem ruderne, imellem hovedgærdets fyldninger og sving, avlet og født ind i en barndom og avet igennem den og ud af den med tænderne i hæklingen.

Hun stopper munden fuld, til vandet springer i øjnene og hun går til i slim og må op. Fylde lungerne. Lungerne, tænker hun og skriger. (s. 125)

Umiddelbart før har moderen beklaget, at da hun stod ved sin fars grav, måtte hun sørge over, at han var gået fortabt. Han var nok kristen, forstår man, men ikke "frelst" på den rigtige måde (s. 124). Skildringen af moderens uantagelige opførsel og klippefaste overbevisning om at have ret er nok det sted i bogen, hvor forfatterens kritik af missionen kommer tydeligst frem. Og det sted, hvor holdningen ligner Beckers mest.

Til gengæld har Aalbæk forståelse for missionens poetiske sprog, som det udfolder sig både hos Sara, Hardys mor, ved sangaftenen og selvfølgelig i missionshuset. Himmellængslen og den erotiske længsel glider over i hinanden, ikke som udtryk for, at himmellængslen er sublimeret erotik, som hos Hans Kirk, men som udtryk for en art ligeværdighed mellem de to længselsstrømme. De unge mennesker, både karlene og pigerne, oplever følgende:

Men Åbenbaringsbogens beskrivelser kalder dem til live. Pigerne er fugtige om læberne. Karlene får rynker højt op i panden.

Og dens murværk var jaspis, og staden var af rent guld, lig det rene glar. [...]

Navnene stråler. Safir har nogen hørt om, men sarder og krysolit og beryl er benævnelse på umålelige værdier. For en enkelt sten af størrelse som en af pigernes lillefingerenagle kunne karlene erhverve sig et sted gældfrit. Måske Lengsdal.

Ester tænker på bruden, der strålende træder ud af skyen. Ringe og sten glimrer på hende. Hun har sole i sit hår og stjerner på alle fingre.

Det er kun Ester, der kommer i fløj en almindelig hverdagsaften. (s. 43)

Mod slutningen af bogen, erklærer en af de unge mænd, Senius, Ester sin kærlighed. Det har han ikke hverdagsprog til, så han benytter missionens – med forfatterens billigelse:

Hans ensomhed og fortvivelse, den sikre forvisning om, at det er eneste gang, han får lov at sige det, bærer ham, og al den længsel, som er kommet til verden med hans far, alt håb som har brændt i Sara, løfter sig i ham, og han siger hende, at han elsker hende. At hun, hvad der sker, er hans, til øjet ikke kan se, læben ikke tale, til det sidste han sanser. Indtil dødsbyggens dal, siger han, han har ikke andre ord end ord fra bøger med tynde blade, mannakorn, aftensang om lampen [...]. (s. 282)

Senius får lov at tage sig af den ulykkelige og forladte Ester – men kan jo næppe gøre den knækkede pige lykkelig.

Angående bogens titel. Afkristningen formodedes i 1964 at være så vidt gennemført i Danmark, at mange anmeldere fandt det nødvendigt at oplyse deres læsere om, at titlens "Perleport" hentyder til *Johannes' Åbenbaring* (21,21) og frelsen af de udvalgte få. Derfor lyder sangen på denne vis ud over markerne: "Jeg går med sang ad Zion til. Så himmelglad i sind. Jeg går, når Gud det vil. Ad perleporten ind." (s. 40).

Årene 1939-40 bliver for landbefolkningen i Rævsbjerg sogn ganske vist indgang til noget nyt. Men trods slutningens skildring af et voldsomt bevæget missionsk møde bliver det nye, der toner frem i horisonten, i første omgang Anden Verdenskrig og besættelsen.

Bogen blev en publikumssucces og en anmeldersucces. Til trods for, at den skildrede stærke meninger og overbevisninger, herunder religiøse, på et tidspunkt, hvor det var alment accepteret, at verden var absurd og mennesket fremmedgjort. Det litterære klima var præget af modernismen, repræsenteret ved bl.a. Villy Sørensen, Jess Ørnsbo og Benny Andersen. Og af den meningsmæssigt dominerende ateistiske nyradikalisme i skikkelse af Klaus Rifbjerg og Leif Panduro. En forsvunden landlig verden genopstod – den lå ca. 30 år tilbage i tiden og kunne formentlig stadig huskes af mange aktuelle læsere. Religionen som sådan var imidlertid ikke mere en altdominerende og selvfølgelig overbevisning, der kunne true den personlige frihed og derfor kalde på oprør. Skildringen af det lille sogn uden for Frederikshavn i årene 1939-40 virkede museal. Læserne genkendte noget, der engang havde været. Og alle kunne de formentlig være enige om, at Esters forældres forsøg på at ave deres voksne datter korporligt burde høre til en svunden tid. Og måske fæstnede de færreste sig ved den sympati, der trods alt på sin vis blev missionen til del. – Romanen fik et efterspil på Aalbæks barn-domsegn, hvor man læste den som nøgleroman og navnlig blev oprørt over skildringen af Ester, hvis skikkelse da også er fraværende i de efterfølgende Vendsyssellbøger (jf. Lauritzen, 2009, s. 485-489).

Kridtstregen (1976) skildrer Bertel og Hardys forsøg på at komme hjem. De befinder sig nytårsaften 1944 i en forlægning ved Ringsted som medlemmer af Schalburgkorpset. Så der er langt til Vendsyssel. De er tidligere østfrontfrivillige og nu overført til terrorkorpset. Og de har ikke lyst til at være med længere på nazistisk side – måske også fordi tyskerne jo efterhånden står til at tabe krigen. Men dråben, der får bægeret til at flyde over er, at der ikke vil blive udleveret flere reglementerede uniformer. De skal nu til at bære Hipokorpsets sorte uniformer. – Jamen, kan det ikke være lige meget, kunne en eftertid spørge? Bertel og Hardy vil under alle omstændigheder blive kategoriseret som landsforrædere, når tyskerne nu snart må kapitulere.

Faktisk forekommer der en lille humoristisk fodnote med hensyn til uniformsspørgsmålet på bogens sidste sider, idet Bertel under retsopgøret efter befrielsen bliver dømt for at have været østfrontfrivillig. – Man spørger ham, hvorfor han ikke bare afventede krigens slutning i ro og orden i sin forlægning i Ringsted, men i stedet for kastede sig ud i en næsten umulig flugt ved vintertide gennem hele Danmark med såvel SS-folk som danske frihedskæmpere i hælene? Og han svarer: Det var, fordi han ikke ville i fremmed uniform! For dommerne lyder det absurd, og de ser hovedrystende på hinanden – al den stund han netop bliver dømt for at have været i tysk uniform, dvs. som østfrontfrivillig. En beskeden brug af kridtstregssymbolet, jf. bogens titel, som midtvejs bliver udførligere og alvorligt behandlet.

Under alle omstændigheder sætter Bertel og Hardy af sted nytårmorgen 1945. Det er under hele flugten et forbandet dårligt vejr – og som sagt, de jages af såvel tidligere tyske kammerater og andre repræsentanter for værnemagten som af frihedskæmpere, der er på sporet af dem. Da romanen er fortalt fra de to flygtninges perspektiv på samme måde som en suspensekrimi, hvor man følger en bortløben forbryder, har læseren en tilbøjelighed til at holde med dem og i det mindste håbe, de når hjem. Undervejs har Hardy udnyttet sin seksuelle tiltrækningskraft og både haft en affære med en i øvrigt sympatisk tysk "Funkhelferin" i forlægningen for at skaffe sig udvej til at forlade den og under flugten desuden med en dansk kæreste til en stedlig frihedskæmper, der længe tror, at han er på den rigtige side. Hardy er en bisse, men det er lykkedes forfatteren at forlene ham med en tæt energi, der ikke er ganske ucharmerende. Da de omsider når hjem, modtages Hardy af en elskende og omsorgsfuld mor, mens Bertel finder en bebrejdende mor, der synes, det er pinligt, at han ikke er lige så hård som sin nazistisk overbeviste far.

Undervejs diskuterer de to barndomskammerater, hvordan de dog endte på den forkerte side – og Bertel prøver at trøste på følgende vis:

"Hør nu. Hvis Göring ikke havde været en kraftidiot, havde vi vundet. Så var det vores side af strengen, der var den

rigtige. De andre har bare været mere smarte. Så hvad er forskellen? Den ene side kan vel være lige så god som den anden." (s. 285)

Og Hardys afgørende svar falder derefter:

"Der er mange, der siger det, men jeg kender ikke nogen, der kan leve på det." (s. 286)

Bertel fortsætter:

"Når du er blevet så hellig, varer det nok heller ikke længe, inden du ligefrem falder på knæ og siger undskyld." (s. 286)

Hardys svar:

"Mig? Det har jeg faktisk gjort for længe siden." (s. 286)

Hardy har gennemgået en klassisk kristen omvendelse med baggrund i sin indremissionske arvepart over fornægtelse til ansvar og anger – og håb om tilgivelse.

Umiddelbart før ovennævnte vigtige replik, der gør op med Bertels relativisering af moralen, har Hardy forklaret om situationen, da han blev hvervet: Der var på gulvet tegnet flere kridtstreger, alt efter hvilken kontrakt man ville indgå. Man kunne vælge at tegne sig for to eller fire år eller "auf Kriegsdauer". Og man kunne også melde helt fra. Det var der faktisk nogle, der gjorde – og det skulle der mere mod til end til at melde sig som soldat. Man havde kun 30 sekunder til at bestemme sig. – Og Hardy, som var på flugt fra et mord, han ganske vist ikke havde begået, men sandsynligvis ville være blevet dømt for, bestemte sig for det forkerte – han meldte sig til det nazistiske krigstog. – Med andre ord – det er forståeligt, men ikke undskyldeligt, at han gjorde det. Han havde sociale og private grunde til at vælge, som han gjorde. Men kort og godt: Han valgte forkert – og det havde han et personligt ansvar for. Der er simpelthen forskel på godt og ondt, selvom den i et givet øjeblik kan være svær at få øje på. Læserne giver ham ret.

Overgrebene på østfronten er skildret retrospektivt.

Moralen ekspliciteres yderligere på én af bogens sidste sider: Den "Funkhelferin", Hardy udnyttede for at slippe væk fra forlægningsen, er blevet anklaget for at have ydet ham hjælp – og er sluttelig endt i Frøslevlejren, hvor hun afventer Tysklands endelige nederlag. Hun befinder sig med andre ord tæt på den politiske grænse mellem Danmark og Tyskland. Og det får hende til at tænke over begrebet grænser. Hun har til hensigt at:

[...] forklare verden, at der var vigtigere grænser end de grænser, der skilte landene. I begyndelsen vil det ikke blive vanskeligt, men siden kunne det blive svært, for menneskene glemte, men så kom det an på, om menneskene på begge sider af de grænser, der ikke betød noget, kunne holde sammen og forklare dem, der havde glemmt, og dem der var for unge til at huske, og dem, der var for kortsynede og for lette at fange, hvor de grænser var, som betød noget. Man kunne heller ikke give klare svar og pege på noget tydeligt, for det var i det uklare og ikke tydelige, grænserne løb, og det ville blive svært at forklare menneskene det så godt, at de forstod det, men hun følte sig fuld af håb den nat og af en slags glæde over, at hun snart kunne begynde. (s. 331-332)

Man hører Aalbæks egen stemme i den unge kvindes ord. Den omtalte telefonpige, Karin Fritsch, er som Hardy kristen. Hun har været medlem af et protestantisk netværk i Nordtyskland, der har søgt at modarbejde nazismen, og hun har forladt hjemstavnen på grund af ulykkelig kærlighed og er således ved et tilfælde endt i Danmark. Det er næppe et tilfælde, at de to personer, der udtaler *Kridtstregens* morale, har kristen baggrund på samme vis som deres forfatter.

Dog får en ikkekristen person også ordet til sidst. Det drejer sig om Obersturmbannführer Bennedsen – lederen af Hardys og Bertels forlægningsen – der under retsopgøret prøver at forsvare sig. Først gør han over for retten gældende, at den danske regering i 1941 gav tilladelse til, at officerer fra den danske hær kunne melde sig som østfrontfrivillige. Det har han unægtelig ret i. Men hans

dommere mener, at han skulle have gennemskuet, at regeringen ikke mente, hvad den sagde, men udtalte sig under pres. Der er således ingen, der vil lytte til disse rent juridiske argumenter. Sluttelig, umiddelbart før Bennedsens dødsdom eksekveres, skriver han imidlertid følgende til sin veninde:

”Jeg mener selv, at da jeg valgte side, var jeg ikke forbryder i juridisk forstand, for usselryggenes [dvs. samarbejdspolitikerne] love var på min side, men jeg erkender, at jeg begik forbrydelser og blev forbryder, og nu beder jeg dig forklare dine børn, hvor let det er, ikke for min skyld, men for deres. Den sidste del af dagen her vil jeg bruge til at tænke på din og min og Pauls ungdom i Nordslesvig.” (s. 349)

Bennedsen må være medlem af det tyske mindretal i Sønderjylland, ellers ville han næppe på daværende tidspunkt have brugt udtrykket ”Nordslesvig”. Dette er baggrunden for hans valg af side, men ingen undskyldning for hans forbrydelser.

Kridtstregens synsvinkel er et overraskende godt greb. En tidligere frihedskæmper fortæller tabernes historie, ikke vindernes. Og således slipper forfatteren for problemet med, om det er muligt at skrive overbevisende heltehistorier, eller om han skal vælge desillusionen, som han tidligere havde forsøgt sig med i. Tabernes bevæggrunde søges forklaret, men godtages til syvende og sidst ikke. Der er forskel på godt og ondt, selvom grænserne undertiden kan synes at gå i det uklare og ikke tydelige.

Denne og foregående artikel om Knuth Becker og om perspektiveringen af hans forfatterskab til andre religionskritiske og samfundsbevidste forfatterskaber er ment som en fortsættelse af artiklen ”Den kæmpende ateisme, fremskridtstro – og meningstab. Især eksemplificeret ved Henrik Pontoppidans *Lykke-Per* (1898-1904)” fra *Nordica* 36, 2019. Her fremførtes den påstand, at religionskritik er et dominerende tema i dansk skønlitteratur fra Georg Brandes’ *Hovedstrømninger* (1872) og til og med anden halvdel af det 20. århundrede. Det skal understreges, at det drejer sig om

markante værker i dansk skønlitteratur, og at der ikke tages hensyn til teologisk debat desangående.

Religionskritikken med tilhørende diskussion videreføres efter det moderne gennembrud (behandlet i ovennævnte artikel fra 2019) af 1890'ernes lyrikere (symbolisterne) og genoptages med fornyet kraft hos digterne omkring 1900 fra det såkaldt folkelige eller stoflige gennembrud. Derefter videreføres debatten hos 1930'ernes samfundsengagerede digtere.

Følgende navne er relevante: Viggo Stuckenberg, Sophus Clausen i diskussion med Johannes Jørgensen og lidt senere med Helge Rode, Jeppe Aakjær, Thøger Larsen og den mere intrikate Johannes V. Jensen. Jakob Knudsen repræsenterer derimod kristendommen i det folkelige gennembrud. Senere opgør med religionen finder vi hos Knuth Becker, Hans Kirk, Otto Gelsted og som en efternøler Erik Aalbæk Jensen, der i modsætning til de andre dog er kristen. Det skal understreges, at mens forfatterne fra det moderne gennembrud, symbolismen og det folkelige gennembrud er optaget af at diskutere kristendommen som sådan, der på de pågældende tidspunkter stort set formodes udbredt i hele Danmark, kritiserer de sidstnævnte forfattere specifikke dogmefaste udgaver af kristendommen, især Indre Mission og i et enkelt tilfælde katolicismen (Otto Gelsted), som kun et mindretal af danskerne kan tænkes at være tilhængere af. Her kritiseres især sammenblandingen af streng religion og verdslig moral, herunder kønsmoral, og autoritær holdning hos de magtfulde i samfundet. Eksempler på grov undertrykkelse i religionens navn fremføres. Sporadisk afsløres angst for tomheden i en gudløs verden, og undertiden må de ateistiske forfattere gribe til det religiøse sprog. Gennemgående er dog en tro på, at det frigjorte menneske formår at leve uden religion.

Den sidstnævnte gruppes beslægtede former for religionskritik er behandlet i nærværende artikel – fra Knuth Becker til Aalbæk Jensen. Symbolisternes religionsdiskussioner, og naturdyrkelsen som opposition til kristendommen hos repræsentanter fra det folkelige gennembrud vil blive behandlet i en kommende artikel.

LITTERATUR

- Andersen, Lise Præstgaard (2016). Jeppe Aakjærs vitalisme – en sammenligning med Thøger Larsen og Johannes V. Jensen. *Nordica*, 33, s. 49-88.
- Andersen, Lise Præstgaard (2019). Den kæmpende ateisme, fremskridtstro – og meningstab. Især eksemplificeret ved Henrik Pontoppidans *Lykke-Per* (1898-1904). *Nordica*, 36, s. 103-127.
- Becker, Knuth (1951). Et Barn er født [Københavns Socialdemokrat, 16.11.1930]. *Sind og Stof. Digte gennem 30 Aar 1920-1950* (s. 196-197). I udvalg ved Harald Rue. København: Gyldendal.
- Bondebjerg, Ib (1981). Hans Kirk. I Torben Brostrøm og Mette Winge (red.), *Danske digtere i det 20. århundrede*, bd. 2 (s. 198-230). København: Gad.
- Gelsted, Otto (1923). *Jomfru Gloriant*. København: Levin & Munksgaard.
- Gelsted, Otto (1931). *Henimod Klarhed*. København: Levin & Munksgaard.
- Gelsted, Otto (1935). Giv mig et Standpunkt! *Kulturkampen* 2, s. 8-12.
- Gelsted, Otto (1959). *Aldrig var dagen så lys*. København: Thaning & Appel.
- Gelsted, Otto (1961). *Digte fra en Solkyst*. København: Thaning & Appel.
- Gemzøe, Anker (1981). Otto Gelsted. I Torben Brostrøm og Mette Winge (red.), *Danske digtere i det 20. århundrede*, bd. 2 (s. 76-94). København: Gad.
- Ingemann, B.S. (1825). Den store Mester kommer. *Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage*. København: C.A. Reitzel.
- Jensen, Erik Aalbæk (1949). *Dommen*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1952). *Dæmningen*. København: Wivel.
- Jensen, Erik Aalbæk (1956). *Gertrud*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1960). *I heltespor*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1964). *Perleporten*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1971). *Sagen*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1976). *Kridtstregen*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1990). *Herrens Mark*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1990). Jeg er ikke bange mere. Interview ved Ninka. *Politiken*, 11. november, sekt. 6, s. 11. Id: A0110998.
- Jensen, Erik Aalbæk (1991). *Magtens Folk*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1995). *Særlige vilkår*. København: Gyldendal.
- Jensen, Erik Aalbæk (1998). *Enkebal*. København: Gyldendal.
- Jørgensen, Johannes (1894). *Bekendelse*. København: Philipsen.
- Jørgensen, Johannes (1896). *Livsløgn og Livssandhed*. København: Det Nordiske Forlag.
- Kirk, Hans (1926). Religion og Hartkorn. *Clarté*, nr. 4-5.
- Kirk, Hans (1928). Kan Danmark afkristnes? *Kritisk Revy*, nr. 3, s. 47-50.
- Kirk, Hans (1953). *Skyggespil*. 4. oplag. København: Gyldendals Tranebøger.
- Kirk, Hans (2014). *Fiskerne* [1928]. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal.
- Larsen, Thøger (1904). *Jord*. Lemvig: Chr. Sønderby's Bogh.
- Larsen, Thøger (1914). *Slægternes Træ*. København: Gyldendal.
- Larsen, Thøger (1915). *Kværnen*. København: Gyldendal.
- Larsen, Thøger (1923). *Vejr og Vinger*. Lemvig: Atlantis Forlag.
- Lauritzen, Peter Michael (2009). *Grund og Bølge. En litterær, tids- og åndshistorisk studie af Erik Aalbæk Jensens forfatterskab*. København: Gyldendal.
- Munk, Kaj (1928). *En Idealist* [1924]. København: Aschehoug.

- Nordin, Lene (1983). *Otto Gelsteds standpunkt. Sammenhængen mellem filosofi og digtning i Otto Gelsteds forfatterskab indtil 1940*. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning. København: Museum Tusulanum.
- Pontoppidan, Henrik (1920). *Lykke-Per [1898-1904]*, bd. 1-2, 5. udg. København: Gyldendal.
- Profiler* (1944). København: Carit Andersens Forlag.
- Stounbjerg, Per (2002). Otto Gelsted. I Anne-Marie Mai (red.), *Danske digtere i det 20. århundrede*, bd. 1 (s. 212-219). København: Gad.
- Stuckenberg, Viggo (1901). *Bekendelse [Tilskueren, 1896]*. Sne. København: Det Nordiske Forlag.
- Thing, Morten (1997). *Hans Kirks mange ansigter. En biografi*. København: Gyldendal.

NOTER

- 1 Udtrykket "solidarisk, men også afdækkende" er lånt fra Ib Bondebjerg kapitel om Hans Kirk i *Danske digtere i det 20. århundrede* (1981). Om Kirk og *Fiskerne*, jf. desuden Morten Thing, *Hans Kirks mange ansigter. En biografi* (1997). Nogle verbale formuleringer er ligeledes lånt herfra.
- 2 Også hovedsynspunktet i Per Stounbjergs kapitel om Otto Gelsted i *Danske digtere i det 20. århundrede* (2002).
- 3 Aalbæk har i et interview ved Ninka i *Politiken*, 11.11.1990, været inde på sin kristendomsopfattelse, som den havde udviklet sig. "Jeg var mere bogstaveligt troende i 'gamle dage'. Men jeg kan ikke slippe det, jeg kalder det kristne sprog. Når man bruger sådanne ord som ansvar eller skyld eller forsoning eller tilgivelse, det rører ved ting i mig, som intet andet kan få frem i dagens lys." Han fortæller desuden, at han et par gange i sit liv har set, oplevet Guds eksistens lige så konkret, som han lader Erling Boelt skildre det i *Herrens Mark*; jf. Lauritzen, 2009, s. 823.
- 4 I afsnittet om Erik Aalbæk Jensen anføres flere gange mundtlige udsagn af forfatteren fremsat overfor undertegnede.